

ԳՐԱԿԱՆ

ՄԱՐՏԻՉ ՊԷՇԿԻՔԱՇԼԵԱՆ(*)

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ

Մ. Պեշկիթաշլեան այն գրողներէն է որոնք իրենց տաղանդին չափ, իրենց համբաւը պարտաւոր կը քնան ապագային առջև: Ըսել կ'ուզեմ՝ իրենց տաղանդը բացատրելու, հասկնալի ընելու բնական արարքը ստիպուած են պաշտպանելու արտատողակ տարրերով. — դեր, օլուս, վլասակ: Համբաւը որ մեղմէ անկախ է յաճախ, իր գրածէն քերթողները կը ձգէ իր չարաշուք ծանրութեան: Աւետիս Խաչակեան կը հաւատար իր մեծ բանաստեղծ մը ըլլալու առասպելին, գլխաւորաբար այն փաստով որ իր ոտանաւորները կ'երգուէին, առանց նայրագաւնալու որ 1860ի Մ. Փափագեանը, Սիմոն Ֆէլէկեանը, Ռշտունին շատ աւելի մեծատարած ժողովրդականութեամբ երգած են իրենց մեծաշունչ քերթուածները բայց չեն պատկանիր հայոց բանաստեղծութեան: Մկրտիչ Պեշկիթաշլեան մշտապէս հայածուած է նոյն վտանգէն: Իր քերթուածներէն մեծ մասը երգեր են եղած: Ու անոնց մէջ թիւ է այսօր մէկէ աւելի են իրաւ բանաստեղծութեան նմոյշները, ատիկա չի նշանակիր թէ մինք պարտաւոր ենք տաղաչափութեան միւս նմոյշները արժեւորել առաջիններուն փառքովը: Չեմ ազգուիր հասարակաց հիացումէն որ մեր օրերուն ալ հանգած, քիւրդացած դատուի մը տակաւ կը վերածուի, ինչպէս չեմ հշիւր բանավէճի, իր առիթով արեւմտահայ դրականութեան վիզին փաթթուած ծանր մեղքերու անպարտացման: Արեւելահայերը, սփռուքի ձախ տղաքը ազատ են իրենց վերապահութեանց մէջ, կանխող էջերը բաւ են թելադրելու զիս վարող մտածումին պարզ արդարութիւնը: Մէկուն փառքը: Միւսին բարիքը: Ուրիշի մը ա-

ղթքը: Բայց բոլորին ալ նպաստը՝ իմ ժողովուրդին շնորհները հասկնալու, անոնց մով ոգևորուելու:

* * *

Պեշկիթաշլեանի քնարական վաստակը (իմեացումը, նմանողութիւն, բարգմանութիւն) կը բաղկանայ վաթսուհի մօտ քերթուածներէ, քանի մը տուննոց թիթե երգերէն սկսեալ մինչև 10-15 էջերու վրայ ծաւալող մեծաշունչ եղբիւրները:

Այդ քերթուածներուն աշխարհը թերեւս առանձին չահեկանութեամբ մը կը զբաւէ քննադատը, այն մասնաւոր հանգամանքին պատճառաւ որ անոնց ներքին վկայութիւնն է քանի մը շատ չիտ իրականութիւններէ: Առէք Նուր Տաշըն, Տուրքը, Նոնթաշը, Թաշմաշ Թաշը կամ Նոյնիսկ Թէրզեանի եւկհասոր բանաստեղծութիւնները: Ձեր գաւաճը: — Շատ շատ բանաստեղծներու ուրուականներ, Պոլսի փերաններ, քանի մը դաւաճակար ու մրմնջագեղ հոծիւներ: Մ. Պեշկիթաշլեանի տաղարանը վկայութիւնն է

ա) — Միւսիթարետի ազգայնականութեան
բ) — Ջարթօնքի Սերունչիկին հանգանակներուն

գ) — Մեր ընկերութեան մէկ շրջանին
դ) — Ջգացական հզօր տառալի մը ու բանաստեղծութեան մէջ ալապէս սիրելի, թանկ, սխրագին բեւեռու ձեւերուն: Երիտասարդ մը, ժողովուրդ մը, արտաքին աշխարհ մը, տարաբնույթ մը, տարաբնույթ մը, տարաբնույթ մը, տարաբնույթ մը:

Բացէք այս տարադիւրսը: Դուք ունիք Մկրտիչ Պեշկիթաշլեանի համբաւին ու տաղանդին տարբեր ձեր առջին: Իր ժամանակը այդ տաղարանը արժեւորաց արագ ու առատ գիծով մը: Համագրութեւն կ'ընէ յիշատակութիւնը այդ գնահատման բայց չի փաթեթը մատի ատր չի փացեալ կամ գերազանցեալ ինչպէս նուազագուրդի ինկած հանգամանքը: Մկրտիչ Պեշկիթաշլեան իրաւ բանաստեղծ մըն է, տասնէ աւելի կտորներէն ներս: Ու, առանց իր անձին սրտայայտ բարիքին ու դերին, այս պարագան միշտակ զիս կ'ընէ երախտագէտ իր յիշատակին հանդէպ: Այդ է պատճառը որ ըլլամ կարճ այդ

(*) Հանուած մը՝ Ռամեսիթներ անուն հասերէն որ մամլոյ օակ է եւ մօտ օրէն յայտ կը տեսնուի: Պատմագրիճն հասերէն ՀԱՄԱՊԱՏԿԵՐ ԱՐԵՄՍԱՅԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ օտքին եւկաղ գիրքն է:

վառուտակէն պարագայական որակուած բա-
նաստեղծութեան վրայ: Մեր ինչպէս աւ-
րիւզ գրականութեանց մէջ փառքին սա նա-
հանջը գրեթէ ճակատագրուած կը մնայ
1840ին, աւելի մեծ բանաստեղծ մըն
էր, Ֆրանսացիներուն համար, քան . . .
Պերսոնէն: Լաբուլ (բառարանը) կը յիշէ
զայն որեւէ անունի շարքին: Ֆրանսական
գրականութեան պատմութիւնը հազիւ կը
զիջի անունին:

Եթէ ըստ ճիշդի ուղեւորք բաշխում մը
կատարել տոյ՞ վաթսուէն քերթուածներուն
վրայ պիտի ունենայինք հետեւեալ տարօրի-
նակ պատկերը

Երեսունէն աւելի քերթուածներ՝ երգ:
Քսանի մօտ ուրիշներ՝ ցաւակցական
խօսեհ: Երգ օրերու բառով՝ ողբերգ:
Քանի մը հատ՝ հանդիսական տոպալա-
փութիւն:

Տասնեակ մը՝ ելլեբերգ որ Ֆրանսերէն
élégie կը թելադրէ իբր խորք ու ձև:

Առաջին խումբին տակ կ'իյնան ուրեմն
քերթուածներուն կէսէն աւելին: Տարո-
ղութիւնը՝ սա փաստին: Ձեռն աճապարեր
երեւոյթը արժեւորել 1860ի ազգային եր-
գասացութեան կշիռներով: Կ'աւնենմ սա-
կայն իրողութեան նշանակութիւնը, սե-
րունդի մը ախորժակները լուսաւորող
Թէրզեանի քանի մը հարկերը անցնող տա-
ղերուն մէջ երգը, այն իմաստով զոր կը
գտնենք Մ. Պէշիկթաշլեանի մօտ, կը ներ-
կայանայ տասնեակով մը հազիւ: Կրնաք
երկու մարդերուն նկարագիրները իրարմէ
զանազանել սա հաւաստումին ետին: Մ'կըր-
տիջ Պէշիկթաշլեան անշուշտ մեր ընկերու-
թեան բարձրագոյն խաւերուն մէջ կը վա-
րդէ աւելի ազատ վարկ մը: Ու այս վար-
կին գինն են հաւայդ երեսուն երգերը ու
քանանի մօտ ուրիշները, օրուան կենքին
հետ քալելու պարագէ՞ մը ծնունդ առած:
Երբ այս խումբին աւելցնէք հանդիսական
տաղաչափութիւնները, միշտ ծնունդ առ-
ու ան յիշատակալիցաց համախմբումներու,
դուք կ'աւնենաք զարմացնող տեսարանը,
մեծ, շատ բարձր գասուած քերթողէ մը
մեկի հեղած սա հասարակ տաղերուն փառ-
քին: Վրիպա՞նք:

— Անշուշտ խիստ է վճիռը:

Համապարկերը Մ. Պէշիկթաշլեանի ան-

ձին երբ կը նուիրէ սիրանքի իր պարտքը,
չի վախճար առկա ընեղու, ըսեր եմ վե-
րերը, ընդդէմ շատ վճռական ուրացման
զոր արեւելահայ մտածողութիւնը — հիմ-
նովին օգտապաշտ, պարզապաշտ, անբա-
նաստեղծ — շատոնց բանաձեւած է այդ
մարդուն ամբողջական արժեքին հանդեպ:
Կը մերժեմ այս անմիտ որքան անարգար
գատաատանը: Բայց չեմ բաժնիր, նոյն
ատեն նոյնքան անմիտ որքան մանկունակ
հիացումը զոր մեր ընտրանին, Մ. Պէշիկ-
թաշլեանի օրերուն, ու իր մահէն գեռ քա-
ռորդներով դար, պահած է միշտ այդ մար-
դուն ամբողջական արժեքին: Եւ սակայն
աշխարհի բոլոր բարեմտութիւնները, զգաստ
նկատումներ, հայրենասիրական փառասի-
րանքը անբաւական պիտի գային հանդուր-
ժելի ընծայելու սա քերթուածը, մէկը ա-
մենէն գովաւածներէն

Գ Ն Ա Յ Է Ք Ի Մ Տ Ա Ղ Ք

Գնացէ՛ք իմ տղի, ոչ քէ յերեւ
Ուր շող եւ փայլ եւ ծով ժպտիմ,
Եւ ուր զուարթնոյն վարս լուսանե
Ծալ ծալ ի ննմա իւր ծածանին:

Գնացէ՛ք իմ տղի, ոչ ի կամար
Ուր լուսափթիք ծաղկունգ երկնից
Իբր ըզդասանգ տկանց գոհար
Կախեալ ցլլան յօրոս փնջից:

Գնացէ՛ք իմ տղի, ոչ քէ ի ծոց
Զարմանահրաւ սիրոյ բնութեան
Որ ի յաւիւն, ի հուր եւ ի բոց
Վառե, գրկե տաճե զհամայն:

Գնացէ՛ք իմ տղի, ոչ ի պարեգ
Ողաբընիչ այն Սիլֆիսաց
Որ յաւապարեգ կապուսանեի
Կալթեն հոլովոյն ի սոյլ նուազաց:

Գնացէ՛ք իմ տղի, զնացէ՛ք առ կոյս,
Գնացէ՛ք մեղմով եւ պատկառոտ
Ծաւի աչաց նոսր ի յոյս
Զուարթացէ՛ք անձկակալոտ:

Եւ քէ անոյց ձեզ ակնարկեաց,
Իբրեւ զերամ բոշնոց, յաւերկ
Դուք բառեցէ՛ք իւր խաղաղեաց
Վերայ, ձեռաց եւ յուս փափկիկ:

եւ երգս ալու յօրհնելով
Յունկրն ցորա հոռուդեցեհ,
Թե յարմընի քե գըրնով
Միտ ըզնովալ քեւածեցեհ:

Իցի՛ւ, յորժամ ոչ եւս իմ ձայն
Հասցե առ նա՛ եւ կամ իմ շունչ
Ու ՚ի մառազօնս անկայց համայն
Գոնեա լրսեր ըզձեռ մամունը:

(ՏԱՂԵ ԵՒ ՓԱՏԵՐԳՈՒԹԻՒՆՔ)

Ուր վատնուած հասարակ խօսքին արժէքը
չես գիտեր որ չարաշուք պատրանքով, կը
վրայդ անոր խղճմտանքը վրդովելէ, կ'ըսեմ
այսպէս փաստին զիմաց

ԱՒ ԶԵՓԻԻԹԻՆ ԱԼԷՄՏԱՂԻԻ

Դու փափկաթեւ մանկիկ գեփիւռ
Աղբեց վրային լուսակարկաշ
Անու ճոճով ծաղկանց ըսփիւռ
Խճչպէս քաշիս ինձ ընդառաջ,
Ու խունկ եւ զով ընծայելով
Զիս ողջունես հեգիկ շնչով

հրաշալիքին (քերթուածը հանրածանթ է
բաւական, ամբողջութեամբ արտագրուելու
համար) որ հայ բանաստեղծութեան ամե-
նէն անխառն յաջողուած քերէն մէկը կը
մնայ, Ու երկու ոտանաւորներն ալ կուգան
երգէն վեր հոգեխառնութենէ մը, Անունուպն
անոնց յատակը կուտայ ամենէն խորունկ,
իրաւ զգացումներէն մէկը, Դրէք այս տա-
ղերէն առաջինը հէքեթէն մեզի հասած
կերպարանքին, — պարմանուիի մը ընկալ-
չութեան, ու երկրորդը՝ կ'արբացէք ան-
տառին ներքը, ձեր կուշտին աղջիկ մը կամ
սէ, Այն ատեն պիտի խելամուտ ըլլաք բա-
նաստեղծութիւն կոչուած ծիրանի պատ-
րանքին ահաւոր իրականութեան:

Ու ահա ձեզի ուրիշ վերտառութիւններ
Նոսթ ի ման Յարութ, հաւանաբար Ալի-
շանի Ա Յիսուս չարքէն ներշնչուած բա-
ռերու մթերք մը:

Յնդրութիւն Ա. Հ. Գեբեքայ Վարդապետի
Աբբայ Միլիթարեան Ուրիշն որ ստորատաղտս
մըն ալ ունի նրէ, բարձր տաղաշափութեան
մէջ ընթացիկ իմաստով մը անշուշտ: Ար-
բահայր ընտրուող վարդապետի մը առիթով
հայոց պատմութեան, հայոց աշխարհին,
հայ ոգիին ուրուականները ընկն անհան-
գիստ:

Այսպէս Ոգին ի լուռ անհառն հաճապա-
գորդ եր սովոր՝
Աւխարելի ի ձայն ողորմ եղեբեղեղ մե-
նաւոր.

Մերք այս մերք այն շիրմին վերայ ձօնեալ
աղի առատուս
Ըզնագիլի գրուիւն ի կախ նեմեր ի վայրբն
անլոյ,

ու պիտի խնդայ այդ Ոգին երբ

... արփեցին վնի Մըլիթար ծագեաց յեւ-
կիր լուսագեղ,

ու Գրիգորը, Ու Ներսէսը, Ու Սահակը, Ու
... Միսիթարը, Պէտք է կարգաւ այդ է-
րեք հարիւրի մօտ տողերու վրայ երկա-
րածգուող հանդիսաբանութիւնը, մեզի աշ-
ուսք անըմբռնելի. բայց որ իր իմաստը կը
գտնէ երբ մտաբերէք վարժարանը, վանքը,
ուսուցիչը — վարդապետ արքաները, անոնց
գրաբարէն մուրացած հեշտանքը, անոնց
մօտ ազգային և եկեղեցական պատմու-
թեան հերոսներուն կախարդական ուժը,
որոնց բոլորին համանուագ ներշնչումին,
մղումին տակ է որ Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան
իրաւ բանաստեղծը պիտի ընթացք տայ իր
երեւակայութեան, պիտի բռնանայ իր գրի-
չին որպէսզի ըսուիւնալ անկարելի տողերը
արքայի կտորի մը փառքին փառաբանու-
մին: Ձեմ՝ երթար առաջ շահամոլ, կեղծա-
ւոր տաղաշափ մը տեսնելու չափ քերթու-
ածին ետին: Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան այդ ըն-
դարձակ բանաստեղծութեան մէջ Հայ Դի-
ցաշը, Բարաթանէ, Նոսթըր աշխարհա-
նացնող նպատակ մը փառասիրած է հաւա-
նաբար: Այս գրիչին պատկանող բոլոր քեր-
թուածները (ի Նահապետեան Վարդապետ,
Քերթաշլեան օգնէ Հայաստան ի բան, Աւ Հ.
Ղևոնդ Ալիշան, Դիցաշլեան Հայոց, Քնար իւ-
նի, Ի Ռեքոմեթր Շահապետապետի օգնէ
Ներասարդ, Քերթաշլեան Հիւրեղեղեան յարիւրե-
կոյս Ներսէս ի Հոսթ, Վերքիւն ի Պառնասի-
ոս Բաբարապետի Բեք, Աւ Հ. Արեւն Կ. Բաբ-
արապետի), 1860ին մեր նորոգ արթնոց գրա-
կանութեան մէջ ուլի մը, գլուրց մը, փառք
մը կազմիւն իրենց այսօրուան մեղքը պար-
տաւոր էջին քաւել Մկրտիչ Պէշիկթաշ-
լեանի հաշուին: Ատիկա, առանց տառա-
պանքի եւ պիտի ուզէի կատարուած տես-
նել Նար-Պէշէն, Ձերպէն, Պէրպէրեանէն,
Թէրպէանէն, Սէթեանէն, Յակոբ Գուրգէ-

նէն, Մատաթիա Գարագաշէն, Մաղաքիա Օրմանեաննէն, Նշիշէ վարդապետ Դուրեան. նէն, բոլորն ալ այլապէս բազմերախտ վաստակաւորներ մեր դպրութեանց, բայց զժախտ տաղաչափներ մեր բանաստեղծութեան: Այս անուններուն քերթողական վրիպանքը մեր բանաստեղծութեան մէջ անընթեռնելի բառակոյտներու հաշուոյն կրնանք անտեսել ու դարձեալ գորովիլ այդ անուններով մեզի հասած ուրիշ բարիքնեւրու: Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան այդ լարին վրայ իր սպառածը չունեցաւ ժամանակ վերաշահելու: Ու ցաւ է ասիկա: Թերեւս ընթերցողը մտածէ, այդ փաստերուն ետեւէն Վարուժանի, Թէքէնեանի, Որմանեանի նոյնալար ապրումներուն: Զարբը, Հարբը, Կիւրաշեան, Կեօ Բիշեօն Ժնէ Երշույր (ասոր ազգայնական մասին քանի մը հօօր, խորունկ, հեռահաս նուաճումները, որոնք աւելի յետոյ պիտի ամբողջանալին կազմելու համար Հայերէս-թիւրք) կրնան մատուցուիլ նկատմամբ: Կը փութամ միանգամ ընդ միշտ յայտարարելու որ մեր Ռումանթիքներուն վրիպանքը խորքի վրիպանք մըն է: Կեղծաւորներն են, ուրիշն Բագրատունին, Հիւրմուշը, Ալիշանը ևայլն: Նրբէք: Բայց միամիտներ: Բայց կղզիարնակ տեսանողներ: Բայց գրքունակ տաղաչափներ: Բայց հետտորներ: Որոնք երեք էջի հակու բառող իրենց պատմական իրաւ ապրումները շուտով շատցուցին որպէսզի լեցուէին հազարաւոր էջեր: Բագրատունին իր ժողովուրդը կը ճանչնար Պոլսէն ու գիրքէն ու վանքէն: Ու այսքան: Արուեստագէտ Մերուդին հայրենեբգակ քերթողները ապրուման այդ հայրենիքը պատառ պատառ, անոր պատմութիւնը տեսնել թուղթի տեղ դաշտերուն, լեռներուն երեսին: Ահա թէ ինչու Վենետիկցիները ածական պիտի հարածեն, անոնց վատահելու համար պաշտօնը ընթերցողը յուզելու, Արուեստագէտները պիտի փաթթուին կեանքին վկայութեան, ան կեանքին որ իբրեւ արիւն կը փակչէր իրենց կրունկներուն, իբրեւ կրակ՝ բռնկած էր իրենց պատանի մոյշքը և երազները, իբր անասնի անասնութիւն կոխկոտած էր իրենց բոլոր սրբութիւնները: Պարսիկը, արաբը՝ պատմութիւն էին: Թուրքը՝ իրականութիւն: Այս ճշգրտով հայրենեբգութիւնը կը գտնէ իր բոլոր սխրանքը: Հոն ուր արտաքին ապ-

րումներ և պատմական քնքշանք իրարու կը բաւեն (մեծ մասը երգերուն, Գարաշէն, Հայ Կաշեան, Մահ Կաշեան, Նշիշէ Կաշեան) Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան կ'անցնէր վտանգին գոտին, անշուշտ ծանր տաղանքներով, տառապանքով: Չենք վերլուծել պատմական խորքը Նշիշէ Կաշեանի, բայց գիտենք որ չքեղ տողեր, այդ քերթումածէն, կը ֆան խառնուած հասարակներու: Գարաշէն, անկարելի յաջողութեամբ մըն է գրիթէ, երբ 1860ի բառերով — ամենէն ընթացիկները թէն ու հետեւաբար ամենէն մաշկիքները շուտով — այդ տարրերնակ տղան ինձի կ'անցընէ իր նմարիս յուզումի, այսինքն իրաւ բանաստեղծ մը կ'ըլլայ, հինգած լարի մը վրայ: Հայ Կաշեան, անշուշտ Մեր Կաշեանէն (նմանողութիւն իտալերէնի, Նալպանցեանց) կամ Մայր Արտիսէն նախանձուած, այսօր մեզի կը թուի անդամադրելի կերպով հին, թէն կուզայ իրական ապրումներէ: Բայց Զէշթունը Ալէմտաղին չէր որպէսզի ֆնար մատչելի Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի: Խօսեցայ Մահ Կաշեանի քերթումածէն: Յետո՛յ: Բայց մի մոռնա՛ք որ Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան այդ հոգեվիճակը ամէն ուղղութեամբ կարծած է շարագործած ըլլալ . . . իր թատերագրութեանց մէջ, բոլորն ալ պատմական հայրենասիրութեամբ յղգացած ու անպարագանքիլ: Անոնք որ, ինչպէս դիտել տուի թէ վերը, ազգային երգատաղանքի մեր դարուն (1860) Մկրտիչ Պէշիկթաշլեանի սո վրիպանքը կ'ուզեն գնել, անուագն արդարացին աղբի փաստով մեր յեղափոխական երգատաղանքի վրիպանքին — հոն ալ երկու երեքը չանցնիր թիւը յաջող իրագործումներուն, տափակներու հարիւրեակներուն դիմաց — կ'անգապարեն: Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան իրաւ բանաստեղծ մըն է, այս վերագործումը լիութի ու զերպանց չափաւ վրայ արդարացող մէկէ աւելի յաջողութեամբ քերթով: Ու հայրենիքի դպացումը ամենէն իրաւունքն մէկը մեր ումանթիգմին չահագործած զգացական երակներէն: Ուրիշն հօր արուեստագէտ մը ու հօր նախախնիք մը քով քովի: Բայց արդիւնքը: Մտածելու կը հրաւիրուիք: Ոչ հիացում: Ոչ ալ ուրացում: Փաստը՝ փաստ: Ու կու տամ անուանել Մկրտիչն ալ մեծ, որակաւոր միւս քերթողին, Պետրոս Դուրեանին որուն անունին բեռ մը կը կազմեն հայրենեբգա-

